

DOĞU KARADENİZ’DE BİR KOLEKTİF DAYANIŞMA ÇABASI: HOPA ÇAY KOOPERATİFİ

Emek YILDIRIM ŐAHİN¹

ÖZ

Ağırlıklı olarak Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yetiştirilen ve Türkiye’de ciddi bir tüketim ürünü olan çayın bu bölgeye gelişi ile bölgenin önemli bir sosyo-ekonomik dönüşüm geçirdiği açıktır. aydan önce ekonomik faaliyet alanı daha otarşık, daha hane üretimi-tüketimi odaklı iken, çay sonrasında çayın aynı zamanda hem zirai hem de sınai bir ürünü olması nedeniyle bölgenin ekonomik faaliyet alanları da farklılaşmış ve ağırlıklı olarak piyasaya yönelik mal üretimine dönmüştür. Bunun yanında, çayın sınai bir ürün olması nedeniyle fabrikalarla, fabrikaların sahibi devletle ve merkezi hükümetle bir bağımlılık ilişkisi de ortaya çıkmıştır. Bu bağımlılık ilişkisi ise bölgenin sosyo-politik ve sosyo-kültürel yapısında önemli bir tesire sahip olmuştur. Kısacası, Doğu Karadeniz’de çay sadece tarımsal bir faaliyet değildir ve görüldüğünden daha derinlikli bir etki alanına haizdir. Bu nedenle, çayın ve çaya ait faaliyetlerin irdelenmesi ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak Doğu Karadeniz’i anlamaya ışık tutacak niteliğe sahiptir. Bu sebepten ötürü, bu çalışma ile, Doğu Karadeniz’in en ucunda yer alan Artvin’in Hopa ilçesinde faaliyet gösteren Hopa ay Kooperatifi’nin varolma sürecinin ele alınması üzerinden hem çayın bölgedeki öneminin hem de bölge genelinden farklı bir ekonomik model işleterek bir kolektif dayanışma çabasının irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, ay, Kooperatif, Tarım, Neoliberalizm.

---

¹ Dr. Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

A COLLECTIVE SOLIDARITY STRUGGLE IN THE EASTERN BLACK SEA: HOPA TEA COOPERATIVE

ABSTRACT

It is clear that the region has experienced an important socio-economic transformation by the fact that the tea plant, which is predominantly produced in the Eastern Black Sea Region and is a significant consumption product in Turkey, introducing to the region. While the economic activity area was more autarchic, more focused on the domestic production-consumption before the tea planting, the economic activity area has changed and is shifting to the market-based commodity production after the tea planting because tea is a both agricultural and industrial product at the same time. In addition to that, a dependency relation has been emerged with the factories, the state who owns the factories and the central government for the reason that tea is an industrial product. This dependency relation has an important effect upon the socio-political and socio-cultural structure of the region. In short, the tea is not a merely agricultural activity but also it has a more extensive sphere of influence rather than it appears. For this reason, investigating the tea and the activities belonging to the tea has a feature shedding light on the fact that to understand the Eastern Black Sea economically, socially and politically. Due to this reason, by this work, it is aimed to examine the importance of the tea in the region and the struggle for a collective solidarity by actuating an economic model different from the region through handling the process of the existence of Hopa Tea Cooperative operating in the Hopa district of Artvin locating in the easternmost of the Eastern Black Sea Region.

Keywords: Eastern Black Sea, Tea, Cooperative, Agriculture, Neoliberalism.

1. GİRİŞ

“Yirminci yüzyılın rüyası kitlesel ütopyalar inşa etmektir. Hem kapitalist hem de sosyalist biçimleriyle sınıai modernleşmenin yol gösterici ideolojik gücü buydu. [...] Yüzyılımız sonuna yaklaşırken, bu rüya terk edilmektedir. Sınıai üretimin kendisi azalmış değildir. Metalar hâlâ üretilmekte, pazarlanmakta, arzulanmakta, tüketilmekte, sonra bir kenara fırlatılıp atılmaktadır – hem de dünyanın gittikçe daha fazla bölgesinde, her zamankinden daha büyük miktarlarda. [...] Ama sınıai modernliğin kitlesel-demokratik miti –dünyanın sanayi tarafından yeniden biçimlenmesi sürecinin, kitlelere maddi mutluluk sunarak iyi toplumu ortaya çıkarabilecek kudrette olduğu inancı– Avrupa sosyalizmlerinin dağılmasından, kapitalist yeniden yapılanmanın gereklerinden ve temel ekolojik kısıtlamalardan gelen çok ciddi bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Artık hem siyasi retoriği hem de pazarlama stratejilerini, söz konusu mitin yerine, kitleleri parçalara ayıran bir farklılıklardan medet umma tavrı biçimlendirmektedir – bu arada kitlesel manipülasyon da eskisi gibi sürüp gitmektedir. Metalar insanların özel rüya âlemlerine doluşmayı bırakmış değil; kişisel düzeyde hâlâ ütöpik bir işlevleri var. Ama daha geniş boyutlu toplumsal projenin terk edilmesi, bu kişisel ütopyacılığı siyasi kinizme bağlıyor, çünkü artık bireyin peşine düştüğü şeyi kitlelere de garanti etmenin zorunlu olduğu düşünülüyor. Bir zamanlar kişisel ütopyanın mantıksal bağlılışı olarak görülen kitlesel ütopya artık paslanmış bir fikir. Onu gerçekleştirmek üzere tasarlanmış ilk fabrikalarla birlikte o da sanayi toplumları tarafından ıskartaya çıkarılmaktadır” (Buck-Morss, 2004: 7).

1980’li yıllarla girizgâh yapıp 1990’lı yıllarla dünyanın her köşesinde hayata geçirilmeye başlanan neoliberal ajandanın bir nevi hem nedeni hem sonucu olarak etki alanını genişleten küresel kapitalizmin post-fordist bir modele doğru dönüşüm geçirmesiyle esnekleşen üretim süreçlerinin hem kamusal sosyal güvenlik sisteminde hem mal ve hizmet sektöründe hem de emek piyasalarında yarattığı bütünlüklü değişim, özellikle son 20 yılda tüm dünya üzerinde insanların yaşamlarını derinden etkilemektedir. Bu

değişimin yarattığı ekonomik, siyasal ve toplumsal krizlere karşı olarak da çeşitli lokal/yerel çözüm pratiklerine başvurulmaya başlanmıştır. Bunlardan birisi olarak kooperatifleri saymak mümkündür. Kooperatifler; bugün bireysel ütopyik hikâyelerin yerini aldığı ve esasen geçmişte kaldığı düşünülen dayanışma ve paylaşma odaklı kolektif ütopyik hikâyelerin, küresel kapitalizmin 20. yüzyılın son çeyreğinde ve 21. yüzyılın ilk on yıllarında yarattığı ekonomik, siyasal, toplumsal ve ekolojik krizlere de deva olabileceği yeniden fark edilmeye başlanmasıyla beraber yeni dönemde her geçen gün daha çok ihtiyaç duyulma potansiyeline sahip dayanışma ekonomilerinin başında gelmektedir. Son dönemde çeşitli biçimlerde yapılanan, örgütlenen kooperatiflerin hem dünyanın hem de Türkiye’nin dört bir yerinde niceliksel ve niteliksel olarak artışı geçmesi de, bir anlamda yerel bazda örgütlenen toplumsal dayanışmanın bir nevi küresel kapitalizmin, post-fordizmin ve/veya neoliberalizmin artan tehdidine karşı koyma potansiyelinin farkına varılmasının bir sonucudur. Bu bağlamda, özellikle günümüzde her geçen gün artarak endüstrileşen ve tekelleşen tarım sektörünün hem doğaya verdiği zararın artık geri-dönülemez bir seviyeye ulaşması hem de üreticilerle tüketicilerin mağduriyetlerini arttırması sebebiyle tarım alanında orta ve küçük ölçekte üreticilerin bir araya gelerek kurdukları tarım kooperatiflerinin yerel bazda minör zirai üretimin devam ettirilebilmesi ile üreticilerin lehine bölgesel ve ulusal bazda ekonomik ve temiz gıda ile tüketicilerin lehine işleyen mekanizmalar olduğu açıktır. Tarımsal faaliyetlerin mevcut olduğu her yerde ortaya çıkan bu yeni türden kooperatiflere bir misal de Hopa Çay Kooperatifi’dir. Kooperatif 1959 yılında kurulmasına rağmen uzun süre etkin bir biçimde faaliyet yürütememiş ama 2012 yılında seçilen yeni bir yönetim ile daha etkin, daha işlevsel bir süreç de başlamıştır. Geçmişinde yapılan tüm yanlışlara ve eksikliklere rağmen, bugün bir anlamda, neoliberalizm ile dönüşen piyasanın artık daha sıklıkla zuhur eden tehlikelerine karşı daha dayanışmacı, daha eşitlikçi, piyasa karşıtı ve küçük üreticiden yana bir çerçeveye ile çayın üretilmesini sağlamak için çalışan bir kooperatiftir. Kooperatifin kritik rolü ise, çayın, bilinen - tarladan direkt pazara ulaştırılabilen- tarım ürünlerinden farklı olarak bir fabrikasyon sürecinden sonra tüketim için hazır hale gelmesi nedeniyle çayın o sınai işlemden geçeceği fabrikaya sahip bir kooperatif olmasında yatmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı, bu çalışma ile, Doğu Karadeniz’in en ucunda binlerce

üyesi olan Hopa Çay Kooperatifi’nin kolektif bir dayanışma çabası olarak neoliberal piyasa koşullarına direnmeye çalışması irdelenmeye çalışılacaktır.

2. ÇAYIN DOĞU KARADENİZ’E GELİŞİ

“Es-sohbetü bilâ çay / Kes-semai bilâ ay”

(Çaysız sohbet / Kamersiz gökyüzü gibidir)

(Kuzucu, 2012: 518)

Çay, dünyada hem sıcak hem soğuk şekilde en çok tüketilen içeceklerin başında gelmektedir. Hatta bugün çay piyasası diğer alkolsüz içeceklere göre çok daha geniş bir tüketim alanına sahiptir. Çay, dünya üzerinde 30 ülkede üretilmekte ve çay sektörünün %85’i İngiltere ve Hollanda menşeli 7 uluslararası şirketin elindedir (Değirmenci ve Karaçimen, 2019: 162 & 168). Hindistan, Çin ve Sri Lanka toplam çayın %60’ını üretmektedir. Çayın, üretim geçmişi ise 2 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Çay bitkisi; Theacea familyası içinde Camellia cinsine ait sürekli yeşil çok yıllık bir ağaçtır. Camellia Sinensis iki çeşide sahiptir: Bunlar Camellia Sinensis Varsinensis ve Camelli Sinensis Varassamica idir. Bitki iki yaprak bir tomurcuk halini aldığı zaman hasat zamanıdır ve hasat sonunda toplanan yaş çayın %20’si civarında bir miktarda kuru çay elde edilir. Türkiye, Gürcistan Cumhuriyeti, İran ve Japonya’da yaş çay hasadı, genellikle Mayıs-Ekim arasındaki 6 aylık süre içerisinde temelde iki ve/veya üç sürgün şeklinde iken, diğer üretici ülkelerde bu süre 9 ila 12 ay arasında olmaktadır. Türkiye’deki çay hasadı ağırlıklı olarak üç ama bazen de dört sürüm şeklinde olmaktadır: Birinci sürüm Mayıs; ikinci sürüm Temmuz; üçüncü sürüm Ağustos-Eylül; ve dördüncü sürüm ise Ekim gibi toplanmaktadır. Bunun yanında, Türkiye yıllık kişi başına 3,5 kg ile dünyada -birey bazında- en çok çay tüketen ülke iken, Tablo 1’de de görüleceği gibi, dünya üzerinde Çin, Hindistan, Sri Lanka, Kenya, Vietnam ve Endonezya’dan sonra toplamda yedinci büyük üretici ve üçüncü büyük tüketicidir.

Tablo 1. Ülkelere Göre Çay Üretim, Tüketim ve İhracat Miktarları

Ülkeler	Miktar (Bin Hektar)	Üretim (Bin Ton)	Tüketim (Bin Ton)	İhracat (Bin Ton)
Çin	1.419	1355.6	1061.1	302.4
Hindistan	583	970.3	828.9	182.7
Sri Lanka	218	331.4	-	298.6
Kenya	172	403.3	18.7	361.1
Vietnam	113	180.8	42.4	138.4
Endonezya	108	129.2	53	87.1
Türkiye	76	145*	138.6*	4
Diğer Ülkeler Toplamı	429	581	1899.3	302,6
Genel Toplam	3.118	4120	4042	1676.9

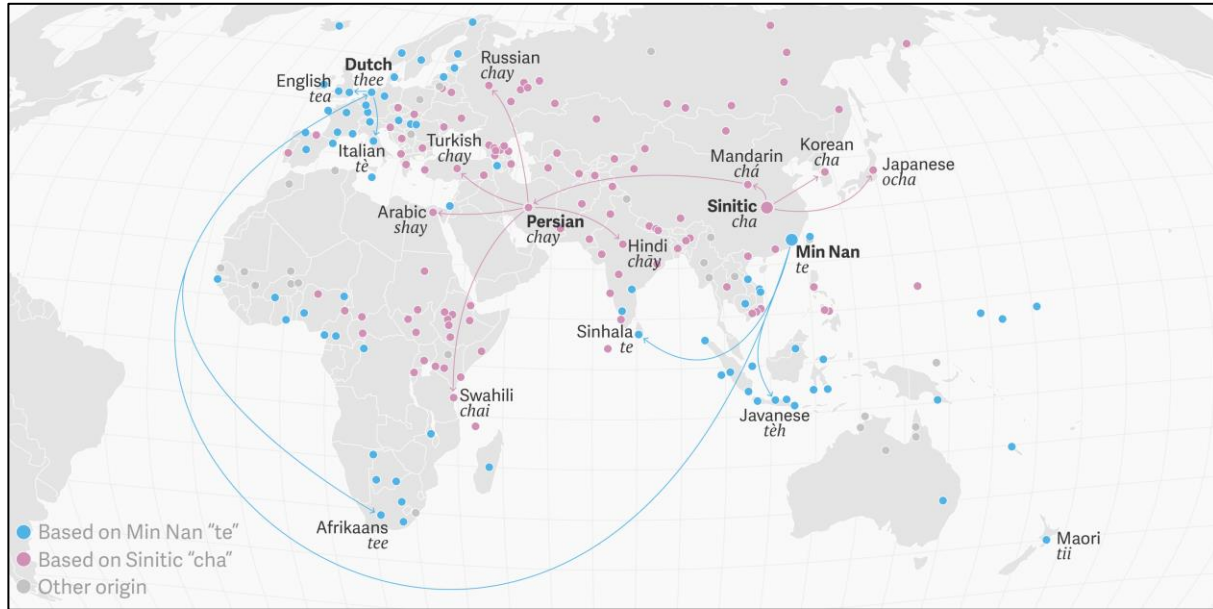
Kaynak: 140journos, 2017.

Çay bugün artık çok değişik şekillerde üretilir ve tüketilir olmasına rağmen esasında çayın iki ana türü vardır. Bunlar siyah ve yeşil çaydır. Çin, Japonya ve diğer Uzak Doğu ülkelerinde ağırlıklı olarak yeşil çay tüketilirken, siyah çayın çıktığı yer Hindistan ve Sri Lanka’dır. Çaylıklardan toplanan ve alım yerlerinden fabrikalara getirilen yaş çay, fabrikalarda soldurma, kıvrırma, fermantasyon/oksidasyon, kurutma/fırlama ve tasnif ile ambalajlama aşamalarından geçerek siyah kuru çaya dönüşür. Diğer bir yandan, yeşil çayın geçtiği aşamalar ise havalandırma, şok soldurma, buharlama, soğutma-biriktirme, iki kere kıvrırma-kurutma, tasnif ve ambalajlamadan ibarettir. Siyah çay ile yeşil çay arasındaki farkı yaratan ise fermantasyon/oksidasyon aşamasıdır. Yeşil çay kurutma ve fırlama süreci sonrası elde edilirken, siyah çay bir çeşit fermantasyon sürecinden geçerek elde edilmektedir. Yeşil çay hiç fermantasyona/oksidasyona tabi tutulmaz. Bu nedenle de içindeki vitamin ve mineralleri kaybetmez ve böylelikle insan metabolizması için siyah çaydan daha yararlıdır. Bir anlamda, son yıllarda ağırlıklı olarak üretildiği ve tüketildiği başta Çin ve Japonya olmak üzere Uzakdoğu ülkeleri haricinde dünya çapında da yeşil çay üretim ve tüketiminin artışının sebebi de budur. Bunun yanı sıra, dünya sathında bu içeceğin adlandırılması için iki sözcüğün, yani

“ça” ve “te” sözcüklerinin baz alındığı görülmektedir ve bu iki sözcüğün kökeni de Çincedeki “ça” (茶) sözcüğünden gelmektedir. Esasında Mandarin Çincesinde “ça” olarak kullanılan sözcüğün Min Nan Çincesindeki versiyonu olan “te” sözcüğü bu ayrıma sebep olmuştur (Sonnad, 2018). Lakin, Resim 1’de de görüleceği gibi, bu iki sözcüğün dünyaya yayılışı iki yoldan olmuştur: Karadan ve denizden. Karadan İpek Yolu üzerinden çayın ulaştığı coğrafyalarda çay için “ça” temel alınırken, denizyolu ile ulaşan coğrafyalarda “te” sözcüğünden türeyen sözcükler kullanılmıştır. Mesela karadan çayın ulaştığı ülkelerden Rusya ve İran’da çay için kullanılan sözcükler “çay” (чай) ve “çay” (چای) iken, Min Nan Çincesinin kullanıldığı ve bir liman kenti olan Fujian bölgesinden denizyoluyla dünyaya yayılan çayın ulaştığı İngiltere’de “tea”, Fransa’da “thé”, Almanya’da “tee” ve çayı Avrupa’ya getiren Hollanda’da “thee” olarak kullanılmaktadır. Kahve ve kakao kadar bilinmese de çay da kolonyal dönemin önemli bir ürünüdür ve Batı’ya geldiğinden beri onlar kadar ciddi bir piyasa değerine sahip küresel bir metadır.

Resim 1. Karadan “Ça”, Denizden “Te”

Kaynak: Sonnad, 2018.

Çay ve çay içme kültürü Türkiye coğrafyasına ise doğusundan gelir. Anavatanı Rusya olan semaver (самовар / samovar); Rusçada “samo” (само) ve “varit” (варить) kelimelerinden türemiştir ve “kendi kendine kaynayan” anlamına gelmektedir. “Çaydan” sözcüğü ise Farsçadan gelmiştir ve “çaylık” manasına gelir. Türkçeye geçerken sonuna ekstradan bir “-lık” eki daha eklenmiştir; sonuçta da esasında “çaylıklık” gibi bir anlama gelir haldedir. Ayrıca, ince belli çay bardağının, benzer motiflerde çay tabağının, çay kaşığının ve “kıtlama” olarak bilinen çay içme stiline İran kültüründe de olması kültürlerarası geçişkenliği gözler önüne seren bir olgudur da aynı zamanda. 17. yüzyılın başlarından itibaren yoğun bir biçimde çay tüketmeye başlayan Ruslar, 19. yüzyılın sonuna doğru Çin’den gelen tohumlarla Batum’da ilk çay ekimini yapılı. Çay ilk olarak Doğu Karadeniz’e bu şekilde giriş yapar. Rusların başarılı olmaları üzerine Osmanlı’da da çay ekimi denemelerine girişilir ve ilk olarak Çin ve Japonya’dan gelen tohumlarla 1888 yılında Bursa’da denenir (Klasra, Khawar ve Aasım, 2007: 523). Fakat sonradan fark edilir ki çayın yetişmesi için gereken iklimsel şartlar Bursa’da mevcut değildir ve bir sonraki çay yetiştirme denemesi ise 1918 yılında yapılı.

Bölgede ise; 1917 Ekim Devrimi öncesinde, Doğu Karadenizli erkekler ağırlıklı olarak Rusya’ya ya çalışmaya giderler ya da bu coğrafya ile ticaret yaparlar ve bundan dolayı da Doğu Karadeniz ahalisi sık sık Rus coğrafyasının çeşitli yerlerine doğru seyahatlere çıkar. Bir kısmı, Rusya’dan ve/veya Batum’dan gelirken çay tohumu ve fideleri de getirmiş olduğu bölgede bilinen bir durumdur. Büyük olasılıkla semaver de anayurdu olan Rusya’dan bu vasıtalarla gelmiştir. Ayrıca, Batum’daki çay bahçelerinde çay toplamak için -kadın, erkek, genç, çocuk-mevsimlik işçi olarak günlük ya da kısa süreli gidilmektedir. Yani 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında çok çeşitli nedenler ve koşullar üzerinden Doğu Karadeniz halkı çaya bir biçimde aşına idi. Fakat çay tüketme alışkanlığının kitleleşmesi daha sonradan olacaktır. Ondan önce, bölgede çoğunlukla -yanında bal veya kuru üzümle- ıhlamur içilmektedir.

Ekim Devrimi sonrasında esas geçim kaynağını kaybeden insanlar, bölgede herhangi bir sanayi ya da ticaret imkânı da olmaması nedeniyle ciddi ekonomik zorluklar yaşamaya başlarlar. Bir yandan Dünya Savaşı’nın

sebepler olduğu sorunlar diğer yandan Osmanlı’nın yıkılması ve yeni bir ülke kurulma çabaları bu ekonomik zorlukların katlanarak artmasına yol açar. Tüm bu zorlu koşulların yanısıra bölgede feodal beylerin, ağaların, ayanların halkın üstünde kurduğu baskı ve haraç düzenine bir de yeni devletin baskıları ve ağır vergi sistemi eklenir. Bunun üzerine, Rize’de yer yer isyanlar ve ayaklanmalar baş göstermeye başlar.² Birkaç seferinde askeri önlemlerle bastırılmaya çalışılan bu isyanlara karşı etkili bir önlem alınması için 1921 yılında Zihni Derin Ankara’ya bazı önerilerde bulunur (Zihnioğlu, 2010: 14). İlk olarak, bölgedeki sorunların ancak insanların ekonomik zorluklarını çözerek olacağını ve bunun yolunun ise Batum ile aynı iklime ve bitki örtüsüne sahip Rize’nin Batum gibi verimli ve üretken bir yer haline getirilmesi ile mümkün olacağını belirtir. Diğer bir taraftan da, “Türkiye’de ise çay üretimine başlanmasındaki esas amaç arazinin engebeli olduğu ve küçük mülkiyet yapısının hâkim olduğu bir bölgede göçü önleyebilmek ve buradaki halkların merkezi otoriteye bağlılıklarını sağlamaktır” (Karaçimen ve Değirmenci, 2019: 70).

Bunun üzerine de, ilk olarak Karadeniz Bölgesi Tarım Direktörü olan Ali Rıza Erten, çay ekimi ile görevlendirilir. O da 1921 yılında Rize, Artvin, Ardahan ve Batum’a ziyaretlerde bulunur. Batum’daki çay, narenciye ve bambu bahçelerinde incelemelerde bulunur. Netice olarak, Rize yöresinin çay ekimi için uygun olduğuna dair “Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya’da Tetkikatı Ziraiye” başlıklı bir rapor verir (Zihnioğlu, 2010: 15). Batum ve çevresinde, çay ve narenciye bahçelerinde mevsimlik işçi olarak çalışan Doğu Karadeniz insanının, 1920 yılında Batum’un Gürcistan’a/Sovyetler Birliği’ne verilmesi sonrasında artık sınırın Sovyetler Birliği tarafına öncesinde olduğu gibi rahatça geçiş yapmalarına izin verilmez ve kontrollü bir geçiş süreci ile gidiş-gelişler azalmaya başlar. Diğer taraftan ağırlıklı Rusya’da çalışan bölge erkekleri de Ekim Devrimi sonrası evlerine geri dönerler. Fakat bölgede bu iki durum da yerel halkın geçim

---

² Bunlardan en bilineni 1925 yılında Rize’de bugünkü adı Güneysu olan Potomya’da başlayıp tüm Rize’ye yayılan ayaklanmadır. Ayaklanmayı bastırmak amacıyla Hamidiye Kruvazörü Rize’ye gelip şehri iki gün denizden top atışına tuttuğu rivayet edilir. Sonrasında Rize yöresinde bir türküye de döner bu vaka ve türkünün sözlerinde şöyle ifadeler yer alır: “Atma Hamidiye atma, din kardeşiyiz. / Ula şapka da giyeceğüz, vergi de vereceğüz (askere de gideceğüz).”

sıkıntıları ile karşı karşıya kalmasına sebep olur. Bu nedenle de, bölgeden başta İstanbul olmak üzere ülkenin farklı yerlerine doğru göçler başlar; kimileri ailecek göçerken, kimilerinin ailesi bölgede kalır ve çalışmak için erkekler gider. Devlet ise bu göçün önüne geçmek için 1924 yılında Rize ve çevresinde fındık, narenciye ve çay ekimini teşvik edecek “Rize Vilayeti ve Borçka Kazasında; Fındık, Portakal, Limon, Mandalina, Çay Yetiştirilmesi Hakkındaki Kanun” adıyla 407 no’lu yasayı çıkarır (Zihnioğlu, 2010: 16). Bu yasaya göre, çay ekimi yapanlardan 10 sene boyunca arazi vergisi alınmayacak, ayrıca ekim yapacaklara fındık, narenciye ve çay tohum ve fideleri bedelsiz verilecektir. Ayrıca, Zihni Derin bölgeye çay ekimini yönetmesi için Ziraat Umum Müfettişliğine atanır (Zihnioğlu, 2010: 15). Bugüne ismi kalan en önemli isimler biri olmasının sebebi bölgedeki çay tarımı için verdiği büyük çabadan kaynaklanmaktadır. 1924 yılında Batum’dan çay tohum ve fidelerinin getirilmesini sağlamıştır. Yine 1924 yılında kurulan Merkez Çay Fidanlığı’ndan bölge halkına bedelsiz olarak çay tohumları ve fideleri dağıtılmıştır.

Diğer taraftan, çay bitkisi hasattan kısa bir süre sonra bozulmaya başlayan ve işlenme niteliklerini kaybeden bir bitkidir. Bundan dolayı da, mümkün olan en kısa sürede işlenmelidir. Fakat ilk zamanlarda, çay ekimi yapılsa bile çayın işleneceği yerlerin hasat alanlarından uzak oluşu çayın kalitesi oldukça düşürüyordu. Çay tarımı yapmaya başlayan yerel halk ise bu ürünü nasıl işleyeceklerini ve nasıl satacaklarını bilmiyorlardı. Çay ekimi ilk dönemlerde devletin de desteği ve teşviki ile büyük bir şevk ile yapılsa da sonrasında çayın hem beş yıl gibi bir sürede ürün verecek olması hem de bu türden endüstriyel yönünün öneminin ortaya çıkması çaya olan ilginin yönünü değiştirir. Bölge halkı çayın yerine daha kolay ürün alacakları ve daha kolay satacakları -mısır veya narenciye, fındık gibi- ürünleri yetiştirmeyi tercih etti. Çaya ilginin azalması sonrası Zihni Derin 1928 yılında İstanbul’a geri çağrılır. Tüm çabalara rağmen temel bir sorun olan çayın işleneceği yerlerin hasat alanlarına yakın bir biçimde kurulmaması nedeniyle çaya verilen tüm çabalar o dönem için boşa gider. Ve çay üretimi bir süreliğine bir duraklama yaşar.

1933 yılına gelindiğinde ise, yeniden çay üretimine dair denemeler yapılmaya başlanır. Bu sefer yurtdışından, Avrupa’nın çeşitli ülkelerinden çay uzmanları getirildi (Zihnioğlu, 2010: 18). Lakin onların

tavsiyeleri de Ali Rıza Erten’inkilerden farklı değildi. İki sene sonra, 1935 yılında parlamento ziraat vekili Prof. Dr. Muhlis Erkmen çayın potansiyelini değerlendirerek; eğer ki devlet bu projenin hayata geçmesini istiyorsa, ekilen çayları güvence altına alacak bir çay işleme endüstrisi kurmasının gerekliliği dile getirdi (Zihnioğlu, 2010: 18). Kendisi Batum’dan bizzat tohumlar alıp 10 hektar kadar bir alana çay ekti. Aynı zamanda yerel halkın çay ekmesini için onları da ikna etti. Bu çabaların sonuç vermesi neticesinde, 1938 yılında Zihni Derin yeniden bölgeye gönderildi (Zihnioğlu, 2010: 19). Onun da çabaları sonrası 72 köyde ekili olan çay 300 köyde ekilir hale gelir. İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ise yerli çayın tüketimini yaygınlaştıran olgu oldu. Yurtdışından çay ihracatının birdenbire minimuma inmesi ile çay üretimi oldukça önemli bir hale geldi. Bu dönemde çay üretimi devletin de kredi teşvikleri ile bir hayli artmıştır. Bunun ardından, 1938 yılında kurulan Devlet Ziraat İşletme Kurumu (DZİK) yaş çayın alımı, fabrikaların inşası, çayın işlenmesi, paketlenmesi ve satışı ile görevlendirildi. Devlet, elbette ki tek alıcı idi. İlk çay fabrikası 1947 yılında Rize Fener’de kurulmuştur. 1949 yılında TEKEL Genel Müdürlüğüne aktarılan çay işletme ve dağıtma faaliyeti, 1971 yılında kurulup 1973 yılında işlemeye başlayan ÇAYKUR’a aktarılmıştır. ÇAYKUR sadece yaş çayın alınıp işlenmesi, paketlenmesi ve satışı ile değil, aynı zamanda bölgede çaya dair birçok husus ile de ilgilenmiş ve hala da ilgilenmektedir. Mesela, 1985 yılına kadar yeni çay bahçelerinin ruhsatını bu kurum veriyor idi. Bugün de üreticiler ile yakından irtibat halindedir. Bunun yanında, 1984 yılından itibaren özel sektöre de bu alanda faaliyet gösterme izni de verilmiştir.

Çay en başta Fatsa’dan Hopa/Sarp’a kadar ekilmiş fakat Sarp-Araklı arasındaki çayın Fatsa-Araklı arasındakine göre daha iyi olması sonucunda Sarp-Araklı arasındaki bölge birinci kalite çay üretimi, Araklı-Fatsa arasındaki bölge ise ikinci sınıf kalite çay üretimi için uygun olduğu anlaşıldı. Bugün itibariyle, Tablo 2’de de görüleceği gibi, 2018 yılı itibariyle çay ekili alanların %67,32’si Rize, %19,06’sı Trabzon, %11,56’sı Artvin, %2,06’sı Giresun ve Ordu illerinde bulunmaktadır. Ayrıca, Tablo 3’de görüleceği gibi, 2018 yılı itibariyle bölgede ÇAYKUR’un (45 adet Yaş Çay İşleme Fabrikası ve 1 adet Çay Paketleme Fabrikası olmak üzere) 46 tane fabrikası mevcuttur. Onun dışında ise Lipton, Doğuş, Karaali, Hopadan gibi

uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel özel firmaların 229 tane çay fabrikası vardır. Toplamda 274 tane olan devlet ve özel fabrikaların illere göre dağılımı da Tablo 4’te verilmiştir. Bunun yanında, “[ç]ay tarımı, Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Rize, Trabzon, Artvin ve Giresun illerinde 800 bin dekarlık bir alanda 200 bin üretici tarafından yapılmakta. Bu rakama ÇAYKUR ve özel çay fabrikalarında çalışan işçiler ve mevsimlik işçiler de eklendiğinde yaklaşık 2 milyon kişi çay tarımından geçimini sağlamakta[dır]” (Genç, 2020).

Tablo 2. 2018 Yılı İllerin Çaylık Alan ve Üretici Sayısı ve Dağılımı

Kaynak: ÇAYKUR, 2018a: 18.

	Çaylık Alan (Dekar)	Dağılımı (%)	Üretici/Cüzdan Sayısı	Dağılımı (%)
Rize	526.024	67,32	125.226	63,51
Trabzon	148.895	19,06	46.059	23,36
Artvin	90.334	11,56	18.951	9,61
Giresun	16.015	2,05	6.908	3,50
Ordu	66	0,01	25	0,02
TOPLAM	781.334	100	197.169	100

Tablo 3. Yıllara Göre Çay Üretim Miktarları

Kaynak: ÇAYKUR, 2018a: 20-23 & 26.

	Üretici Sayısı	Çaylık Alan (Dekar)	Alım Miktarı (Ton)	Fabrika Adedi	Kapasite (Ton/Gün)	Üretilen Kuru Çay (Ton)	Yurtiçi Satış Miktarı (Ton)
2010	1.438	3.556	590.378	47	6.735	106.512	123.293
2011	1.448	3.557	652.981	47	6.788	116.356	101.136
2012	3.843	11.288	655.285	46	7.150	123.931	115.273
2013	9.940	28.906	672.209	45	7.200	130.711	130.720
2014	11.155	32.506	628.442	45	7.600	117.729	146.805
2015	11.360	36.134	680.917	45	8.000	130.277	115.650
2016	11.786	38.035	687.515	45	8.650	134.063	117.277
2017	11.943	38.809	525.363	46	9.085	95.630	105.808
2018	11.830	38.524	732.537	46	9.085	130.736	103.958

Tablo 4. 2017 Yılı ÇAYKUR ve Özel Sektöre Ait Çay Fabrikalarının İllere Göre Sayısı ve Kapasiteleri

Kaynak: ÇAYKUR, 2018a: 22.

	Fabrikalar					
	ÇAYKUR		Özel Sektör		TOPLAM	
	Sayı	Kapasite (ton/gün)	Sayı	Kapasite (ton/gün)	Sayı	Kapasite (ton/gün)
Rize	33	6.595	183	7.955	215	14.035
Trabzon	8	1.515	26	1.225	34	2.735
Artvin	4	870	7	310	11	1.190
Giresun	1	175	12	480	13	660
Ordu	-	-	1	30	1	30
TOPLAM	46	9085	229	10.000	274	19.100

Lakin 1986 yılında ortaya çıkan Çernobil kazası Türkiye çay tarımının uluslararası piyasalarda rağbet görmesini engelleyen bir durum olmuştur. Bölgedeki muhtemel radyoaktif kirliliğe yönelik etkin önlemlerin alınmaması da halen Türkiye çayı için olumsuz bir özelliktir. 26 Nisan 1986 tarihinde vuku bulan kaza sonrası ÇAYKUR ancak aralık ayında önlem almaya çalışmış ama bu arada radyasyon bulaşmış çaylar, toplanmış, paketlenmiş ve bir kısmı da satılmıştı. Geride kalanlar ise ya denize döküldü ya da toprağa gömüldü. Fakat radyasyonun denizde ve toprakta ne oranda bulunduğu ve/veya yağmur döngüsü ile bölgeye ve çay bahçelerine tekrardan ne kadar bulaştığına dair bir çalışma mevcut değildir. Radyasyonun tamamen yok olmasının yüzyıllar alacağı düşünülürse, bölgenin radyasyondan arınık olduğunu söylemek güçtür. Türkiye çayının diğer çay üreticisi ülkelerden farklı olarak makas ile toplanması sorunun yanında radyoaktif kalıntıların varlığı sebebiyle dış piyasalarda alıcı bulmakta hayli zorlanmaktadır. Misalen, “Lazistan’da üretilen en kaliteli ürün bile uluslararası piyasada rekabet gücünden yoksundu; çay üretilen

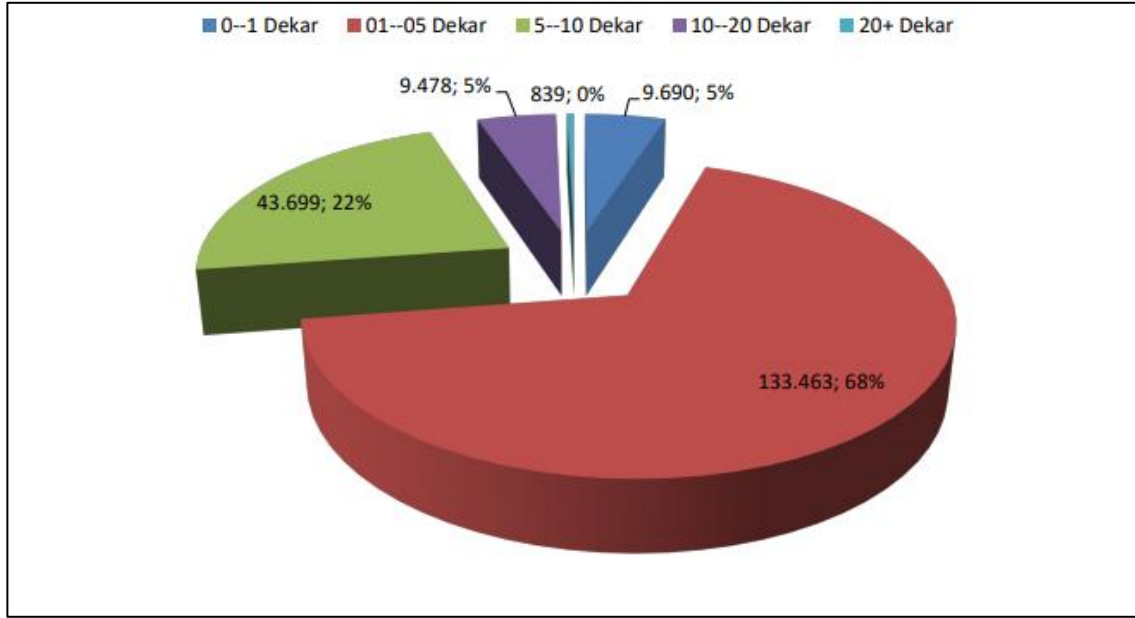
diğer bölgelerdeyse hem üretim maliyetleri daha düşük, hem de çayın kalitesi daha yüksekti. Türkiye’de üretilen Lipton Yellow Label dünyanın başka yerlerinde üretilenlerden bir hayli farklıydı” (Beller-Hann ve Hann, 2012: 119-120).

Her ne kadar dünyada üzerine kar yağın ve bundan dolayı da haşere barındırmayan tek çayın Türkiye’de olmasına rağmen, yüzyıl gibi bir ömrü olan çay bitkisinin mevcut miktarının ciddi bir oranı ekonomik ömrünün çoğunu doldurmuş durumdadır. Bunun yanında çok uzun süredir tek bir ürün ekili olan bu toprakların da ciddi biçimde verimliliğini kaybettiği ve çoraklaştığı da bir başka sorundur. Çay bahçeleri açmak için kesilen ormanlar ve çay bitkisinin yoğun yağışlara karşı toprağı koruyamaması sonucu ortaya çıkan erozyon ve toprak kaymaları da çay tarımının karşı karşıya olduğu diğer problemlerdir. Oysaki, eskiden bölgede üretilen ve otarşik hane düzenini sağlayan ürünlerin hemen hemen çoğu bugün yok olmuş durumda. Kenevirden üretilen feretiko/feletika kumaşı, pirinç, mısır, üzüm ve zeytin yetiştirilmemekte; narenciye, kivi, karalahana, sebze ve meyve gibi ürünler ya sadece insanların kendi hanelerine yetecek kadar yetiştirilmektedir ya da ondan bile az olabilmektedir. Onun dışında toprakların %90’ında çay vardır. Bu bir yandan yerel halkı tek bir ürüne bağımlı kılmıştır diğer yandan önceden üretilen ama artık o kadar fazla üretilmeyen ürünlerin dışarıdan sağlanması mecburiyeti getirmiştir. Üretim ve tüketim süreci hane dışındaki piyasa mekanizmalarına bağımlı kılınmıştır. Balıkçılık ve hayvancılık belki de son on yılını yaşamaktadır çünkü gelen yeni nesiller ne çay dışındaki tarımı ne de balıkçılığı veya hayvancılığı bilmektedir. Şu an bu işlerle uğraşan kesim ise artık belli bir yaşın üstündedir. Ayrıca, çayın özellikle 1960-70’li yıllarda getirdiği büyük rant gelirleri de her geçen gün hızla azalmaktadır. Diğer bir yandan, çay tarımı ile geçinen üreticilerin büyük çoğunluğu küçük çiftçidir. Grafik 1’de de görüleceği gibi, Çay üreticilerinin %73’ü 5 dekarın altında, %22’si 5-10 dekar arasında, %5’i 10-20 dekar arasında, yaklaşık ancak %0,1’inde daha azı 20 dekar üzerinde bir çaylığı vardır. Bu nedenle, bir anlamda son yıllarda tarımsal faaliyetler de piyasaya uygun bir biçimde dönüşüm geçirmekte, geleneksel pozisyonunu kaybedip bir tür değer zinciri mekanizmaları vasıtasıyla piyasaya dâhil olmaya çalışmaya başlamıştır:

“Küçük üreticilerin bu tür değer zincirlerine eklemlenmesi için, zincirin yönetimini üstlenen lider firmanın belirlediği kurallar çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir. Bir zincir yönetiminin söz konusu olabilmesi için, zincirin üretiminden pazarlamaya kadar her aşamada lider firmanın kontrolü önem kazanmaktadır. Tarımsal üretimde “tarladan sofraya tarım” (farm to fork) söylemi ile üretimin bütün aşamalarında kontrolün sağlanması amaçlanmaktadır. Bu yapı, süreçlerde ve üretimde standartlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Tarımsal üretimde bu şekildeki bir değer zincirinin lider firması, pazarlama aşamasındaki aktörlerden biri olacaktır. Küresel değer zincirleri “yönetişim” yapısı açısından bakıldığında, tipik bir alıcı yönlendirmeli değer zinciri oluşumu söz konusudur. Ancak üretimin pazara erişime kadar dikey entegrasyona yöneldiği, bunun sonucunda “sözleşmeli çiftçilik” uygulamalarının yaygınlaştığı gerçeği dikkate alınmalıdır. Tarımsal üretimde dikey entegrasyonun genellikle toprak sahipliğini kapsamaması nedeniyle bu yapı, yarı dikey entegrasyon olarak adlandırılabilir. Bu tip yapılarda lider firma katma değeri yüksek aşamalarda dikey entegrasyonu tamamlarken, katma değeri düşük faaliyetler ve risk dağıtılmaktadır. Dikey entegrasyon hem işlem maliyetlerini azaltmakta, hem de zincir üzerindeki kontrolü artırmaktadır. Böylece üretim maliyetleri düşmesine rağmen kârlılık korunmuş olmaktadır. Pazara erişimin kurallarının düzenlenmesi aşamasında ÇUŞ’ların küçük işletmeleri sisteme kendi istedikleri şekilde entegre etmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılabilmesi ise, ÇUŞ’ların yanında uluslararası örgütlerin de hükümetler üzerinde baskı oluşturmasıyla mümkün olabilmektedir. Sermayenin politika yapım sürecine dâhil olduğu bu süreç, yönetişim olarak tanımlanan yapı ile mümkün kılınmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB), ülkelere verdikleri kredilerle, bu yapının kurulması için gerekli yatırımların yapılmasını sağlamaktadırlar. Avrupa Birliği (AB) hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirmek adına bir başka baskı unsurudur. Türkiye halen çeşitli düzenlemelerle AB mevzuatına uyum çabalarını sürdürmektedir. Buna ilişkin bir örnek, TBMM’de “Tarım ve Gıda Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı” görüşülürken ortaya çıkmıştır. Tasarının gerekçesini açıklayan Tarım ve Köyişleri Bakanı; “Biz bu

tasarımı tarladan sofraya tarım anlayışı ile hazırladık” demiştir. Bunun anlamı, tarımsal üretimin değer zincirleri olarak yapılandırılması ve bütün süreçlerin sermaye grupları tarafından kontrolünün sağlanmasıdır” (Leblebici, 2010, 53-54).

Grafik 1. Çaylık Alan Yüzölçümlerinin Üretici Sayısına Dağılımı

Kaynak: ÇAYKUR, 2018b: 26.

Başlarda devletin kalkınmacı korporatist politikalarıyla hayata geçirilen ve hane bazlı otarşik üretimin yerini alan çay üretiminin metalaşması ve piyasalaşmasıyla ortaya çıkan rant ilişkilerinin bir neticesi olarak tüm üretim süreci boyunca ortaya çıkan hiyerarşik ve hegemonik üretim ilişkilerin bir anlamda bölgede yarattığı ekonomik, politik ve toplumsal değişimler ise ortadadır. Filhakika, hala devletin çay üretim sürecinin ana aktörü olması bölgenin devletçi, milliyetçi/ulusalcı ve muhafazakâr bir politik hat ile feodal ve ataerkil bir toplumsal hat izlemesini, destekleyen bir etmen olmaktadır (Hann, 1990). Misalen, çay üreticilerine yapılan ödemelerin belirlenmesi politik bir karar mekanizmasının neticesidir (Beller-Hann ve Hann, 2012: 120). Bunun yanında, çay üretiminin kadın emeği ve/veya göçmen emeği ile yürütülüyor olması da, bölgede hayli güçlü olan ataerkinin ve zenofobinin var olmasında ve korunmasında önemli bir yere sahiptir. Bugünlerde, bir yandan yıllar önce ekilen çay bitkisinin ömrü dolmak üzereyken diğer yandan

tarla, bostan, orman, mera, vb. tüm arazilerin çay bahçesi haline getirilmesi sonucu hem toprağın verimliliği ciddi oranda düşmüş hem de üzerinde toprağı tutacak güçlü bitkiler yeterli düzeyde kalmadığı için toprak erozyona ve dolayısıyla heyelana açık hale gelmiştir. Bununla beraber, çayın makasla toplanması da hem çayın kalitesizleşmesine hem de bitkinin daha iyi tomurcuk/filiz vermesini engelleyerek bitkinin bir süre sonra ya tohuma kaçmasına ya da çalılışmasına yol açmaktadır. Bölgede bulunan ve daha uzunca yıllar varlığını sürdüreceği kesin olan radyoaktif kalıntı ise çay üretimin karşı karşıya kaldığı başka bir sorun olarak mevcudiyetini sürdürmektedir.

Çayın küresel piyasa koşullarında mühim bir meta değerinin olması hasebiyle, çayın küresel meta zinciri ve küresel değer zinciri içindeki yerinin, konumunun her geçen gün önem kazanması ülke içindeki çay piyasasının da muhtemel bir dönüşüme uğrayacağına işaretlerini taşımaktadır (Genç, 2014: 524-529; 2016: 258). Devlet çay sektöründen çekilmeye başlamasının sinyallerini her sene aşağıya çekilen kota ve kontenjan sınırlamaları ya da ilan edilen zarar tabloları ile vermekte ve bu da üreticiyi özel sektör ile baş başa bırakacak bir gelecek öngörüsüne yol açmaktadır (Genç, 2018; 2019a). Lakin diğer bir taraftan devlet politik kaygılardan dolayı üreticiye yönelik kati ve ivedi bir müdahaleye de girişmemektedir. Muhtemeldir ki tedrici olarak çay sektörünün özel sektöre devredilmesi planlanmaktadır (Genç, 2018: 2019b). Fakat piyasadaki faaliyetleri temelde kâr bazlı olan özel sektör çayın verimini arttırmak için yeni (muhtemelen organik) çay fideleri ekilmesini ve sonrasında da çayın el ile toplanmasını talep etme ihtimali de yapılan öngörüler arasındadır. Lakin, yeni çay fideleri ile yaklaşık 4-5 yıl boyunca ürün alınamayacak da demektir. Elle toplama da ciddi bir zaman ve emek gücü anlamına gelmektedir. Böyle bir sürecin sonunda, muhtemelen orta ve küçük ölçekli üreticiler zaman içinde ellerindeki ilkel birikim kazançları olan mülkleri ile çay bahçelerini satmak zorunda kalacak ve kaçınılmaz olarak bir süre sonra da büyük ölçekli üreticilerin üretim süreci içine dâhil olup işçileşeceklerdir. Doğu Karadeniz’de fındık piyasasının işleyişine benzer bir biçimde, 2009 yılında hazırlanan ve “sermayenin değişen ihtiyaç ve taleplerini gündeme getiren bir” Çay Yasa Tasarısı ile sözleşmeli çiftçiliğin önü açılmaya çalışılmış, uluslararası çay piyasası ile koşut bir

biçimde bir çay borsasının kurulması önerilmiştir (Genç, 2014: 526-528; 2016: 275-277). Oysa, üretimin standardizasyonu ve gıda güvenliği söylemi büyük firmaların yararına bir stratejidir aynı zamanda. Glokalizasyon üzerinden coğrafi işaretleme meselesi ve pazarlamanın önem kazanması (tıpkı küresel meta ve değer zinciri içinde pazarlamanın başat rolü alması gibi) ise esasında neoliberalizmin mevcut zaman ve mekân imkânları dâhilinde yayılımının makrodan mikroya ve küreselden yerele/lokale uzanmasının birer tezahürüdür. Diğer bir deyişle, çay tarımının öneminin ve çayın meta değerinin gün geçtikçe artması, bu sürecin hızla yerele doğru ilerlemesiyle birlikte, bölgenin bu süreçten payına düşeni almasına ve piyasanın bu yeni işleyiş dinamikleri uyarınca bölgenin ekonomik ve politik yapısında önemli bir dönüşüm geçirmesine yol açmaktadır. Son dönemde ÇAYKUR’un Varlık Fonu’na aktarılması ile üreticilerin bu kurumun özelleştirileceği beklentisi ise üreticiyi ister istemez özel sektör ve bağlı bulunduğu piyasa şartları ile karşı karşıya bırakma olasılığını yükseltmiştir. Piyasa koşullarına karşı üreticilerin sığınabileceği ihtimallerden birisi ise dayanışma ekonomilerinin ve pratikteki örneklerinden biri olan kooperatiflerin hayata geçirilmesi olabilir. Bu sebeple, son dönemde “[ü]reticiler, tarımsal kalkınma kooperatifleri, Rize’de kurulan Çay Üreticileri Dayanışma Derneği ve Çay-Sen’in yanı sıra Tüm Köy-Sen ve Çiftçi-Sen çatısı altında örgütlenmeye çalışıyor[lar]” (Şan, 2017). Bu minvalde, bölgede çay tarımı alanında tarladan fabrikaya, paketlenmeden tüketiciye uzanan bir üretim süreci yürütülen kooperatifleri arasında ilk sırada aklı gelen ise Hopa Tarımsal Kalkınma Kooperatifi veya bilinen adıyla Hopa Çay Kooperatifi.

3. HOPA ÇAY KOOPERATİFİ

1970’li yılların sonu itibarıyla derinleşen küresel iktisadi kriz sonrası, uluslararası siyasal ve ekonomik kurumların ve uluslararası şirketlerin önerileri çerçevesinde başta Anglo-Sakson devletlerin olmak üzere diğer Batı Avrupa ülkeleriyle birlikte hayata geçirmeye başladıkları neoliberal politikaların 1990’lı yılların başında Sovyetler Birliği’nin de yıkılması ile ivme kazanması ile sadece para piyasalarının değil aynı zamanda emek piyasalarının da hem mekânsal/uzamsal hem de zamansal bağlamlarda genişlemeye başladığı günümüze ait daha da güncel bir olgu niteliği taşıdığı açıktır. Tüm dünya üzerinde hammaddenin ve

metanın mobilitesinin artmasının yanısıra emeğin de mobilitesinin artış göstermesiyle de ulus-devletlere ait sınırların eski katılığını ve geçilmezliğini de yitirdiği ortadadır. Son 20 yıllık süreçte, neoliberal politikaların sadece gelişmiş ülkelerde işleme konulmasının yanında gelişmekte olan hatta gelişmemiş ülkelere kadar sirayet etmesi ile emeğin mobilitesi ve emek piyasalarının esnekleşmesi süreci daha da hız kazanmıştır. Adeta, “aklın standartlaşması, zamanın standartlaşması, mekânın standartlaşması ve emeğin standartlaşması” (Dikmen, 2003: 518-525) süreçleri düşümdeşmekte ve birbirini besleyerek gelişmektedir.

Son 10 yıllık dönemde, gelişmekte olan ülkeler listesinden yer alan Türkiye’de neoliberal politikaların daha etkin bir biçimde uygulanması neticesinde bilhassa siyasal ve ekonomik etki alanı anlamında merkezde yer alan metropollerdeki ve çevrede yer alan, zaman içinde ciddi bir ekonomik büyüme gösteren şehirlerdeki emek piyasalarının yapısının değiştiği de artık rahatça gözlemlenebilecek bir hal almış durumdadır. Türkiye’nin her bir köşesinde kendine has dinamikler ile devinen sosyo-ekonomik yapıya bir süredir yavaş yavaş nüfuz etmeye başlayan neoliberal politikaların etkisinin gündelik hayatta emek piyasasındaki görüngüleri ise süreç hususunda dikkate değer veriler vermektedir. Bu bağlamda, esasında coğrafik konumlanması gereği taşra niteliği taşımasının yanısıra hem bir limana hem de Gürcistan’la hududa sahip olması nedeniyle Anadolu taşrasındaki herhangi bir ilçeden farklılık gösteren Artvin iline bağlı Hopa ilçesi bu dönüşümün rahatça izlenebileceği bir örnek teşkil etmektedir. Hem çoklu etnik yapısı hem de göçmen emeğin yaygın kullanımı nedeniyle Hopa’nın emek piyasası Türkiye için kendine has bir nitelik taşımaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye’nin en kuzeydoğu ucu, serhad noktası olan Hopa ilçesi aynı zamanda Sarp Sınır Kapısı ve uluslararası bir liman gibi iki önemli imkânın sağladığı ekonomik ve toplumsal hareketlilikten dolayı özellikle son 20-25 yılda kayda değer bir dönüşüm sürecine giren bir yer olma özelliğini de taşımaktadır. Genel olarak bölge bir soylulaştırma projesine de dönmüş durumdadır. Soylulaştırmanın farklı tezahürlerinin görüldüğü Hopa’da “modern” ve/veya “kentli” olma hali sadece AVM’den alışveriş yapma ve “rezidans” olarak adlandırılan lüks konutlarda yaşamak olarak kabul görürken; 1960’lı yıllarda

biri açık üçü kapalı dört sineması olan (Azaklı, 2012), hatta son yıllarda çeşitli dizi ve film setlerine ev sahipliği yapan Hopa’da bugün -bin bir çaba ile filmler gösterip film söyleşileri yapmaya çalışan bir sinema topluluğu olmasına rağmen- ne bir sinema/tiyatro salonu ne de -herkesin kullanımına açık- bir kongre salonu ya da bir kültür merkezi bulunmamaktadır. Sinema/tiyatro gösterileri ya da yapılacak konuşmalar, paneller, seminerler, toplantılar ağırlıklı olarak bir düğün salonunda ya da Hopa Ticaret ve Sanayi Odası’nın yaklaşık 150 kişilik bir konferans salonunda organize edilmektedir. İnsanların zaman geçirebileceği, katılabileceği sanatsal/kültürel faaliyetlerin, konforlu bir biçimde yararlanabilecekleri yaygın bir toplu taşıma sisteminin ya da çocukların okul eğitimi dışında hem bugünü hem de geleceği için kullanabilecekleri farklı alanlarda öğrenim imkânlarının eksikliği veya dayanışma-paylaşma odaklı üretken bir sosyalleşme yaratabilme ihtimali ise bölge halkının sıklıkla dile getirdiği fakat bir eyleme geçmekte zorlandıkları konuların başında gelmektedir. Bunların yerine bugün çok çeşitli ekonomik, politik ve/veya sosyo-kültürel arka plandan gelen insanlar benzer bir biçimde her geçen gün seviyesini yükselten neoliberal bir tüketim kısılacı içinde kazandıkları parayı bireysel bazda lükse yatırır haldeler. Bunun en iyi örneği ise hayli yüksek fiyatlara alıcı bulan evlerle inşaat sektörünün ilçenin gözde tüketim alanı olmasıdır. Bu türden tüketim odaklı yaşamların finansmanını sağlayan ana sektörlerden birisini de çay üretimi oluşturmaktadır.

İlçenin temel geçim kaynaklarından biri olan çay tarımı ise aynı zamanda bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dinamikleri ile de oldukça yakından ilgili bir faaliyet alanıdır. Hopa’ya çayın ilk gelişi 1953 yılı civarındadır. Bugün Hopa’daki tarım arazilerinin %61’i yani 26.300 dekarlık bir alan çay tarımı için kullanılmakta, yıllık toplam 40.500 ton çay üretilmekte ve böylece yılda 87.075.000 TL gibi bir gelir elde edilmektedir (Hopa TSO, 2018: 3). Hopa ve Kemalpaşa’daki toplam çay üreticisi sayısı ise 12.000 civarındadır. Bunun yanında, bugün çay hasadı ağırlıklı olarak Sarp Sınır Kapısı’nın diğer tarafından gelen başta Gürcüler olmak üzere Azeri, Ermeni vb. Kafkas halklarından göçmenlerin emeğine dayanmaktadır. Önceden çoğunlukla yereldeki kadınların üstlendiği bu üretim süreci bugün yoğunluklu olarak kayıtdışı göçmen emeği ile yürütülmektedir. Hatta bir anlamda “Gürcü işçiler çay sektöründe yer alan irili ufaklı

sermayedarlar için vazgeçilmez bir işgücü kaynağı haline geldiği[nden ...] yasal olmamasına rağmen Gürcü işçi çalıştırmak son derece yaygın ve yetkililerin göz yumduğu bir uygulamadır” (Yıldırım, 2016: 203). Bu minvalde:

“Öncelikle sınırın açılmasıyla Gürcistan vatandaşlarına 1 ay süreli turist vizesi verilmiş daha sonra Türkiye Gürcistan arasında 1996 yılında imzalanan anlaşma ile bu vizenin sınır kapılarında alınması kararlaştırılmıştır. 2006 yılında yapılan anlaşma ile iki ülke vatandaşlarının karşılıklı olarak 90 günlük süre ile vizesiz giriş-çıkış yapabilmemesinin önü açılmıştır. 31 Mayıs 2011 tarihinde imzalanan Protokolle ise iki ülke vatandaşları, birbirlerinin ülkelerine pasaporta ihtiyaç olmadan kimlik kartıyla seyahat edebilmektedir. Son olarak ise 2017 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan genelge ile çay ve fındık tarımında çalışacak olan Gürcü işçilerin 90 gün süresince çalışma izni almadan çalışabilmesinin önü açılmıştır” (Ciğerci-Ulukan & Ulukan, 2018: 106).

Resmi namı S.S.08-1 No’lu Hopa Tarımsal Kalkındırma Kooperatifi olan Hopa Çay Kooperatifi, 1959 yılında bir grup çay üreticisinin bir araya gelmesi ile Hopa Çay Ekicileri Kooperatifi adı altında kurulur. Başta bir tüketim kooperatifi olarak işler. İlk açıldığı dönemde kooperatif, üyelerine tohum ve tarım ilaçları sağlarken, 1970’li yıllarda çay için gübre de vermeye başlar. Yine bu dönemde, üyelerine ucuz gıda ve diğer perakende ürünleri sağlayan Hopa ve Kemalpaşa’da birer tane dükkân açılır. Bu dükkânlarda çay parasına mahsuben alışveriş yapılmaktadır fakat sonrasında bu dükkânlar kapanır ve bu imkân bugüne intikal ettirilemez. Hatta bu süreçte üyelerine tohum, ucuz gübre ve tarım ilaçlarının yanısıra ucuz hafriyat malzemeleri ve öğrencilere burslar dahi sağlanır lakin bugün bu imkânlar da mümkün değildir. Lakin, kooperatifin hala Hopa’da 160 metrekarelik ve Kemalpaşa’da 240 metrekarelik iki dükkânı mevcuttur (Atayurt ve Kocagöz, 2019). Bunların yanısıra, bugün ve gelecek günler için konulan esas hedeflerden biri ise, “yeniden böyle bir sistem kur[arak ...] bu sefer [...] temel gıda madde satmak” iken, “bu şekilde Türkiye’nin farklı bölgelerinden de ürünün değişik tokuşu yapılabileceğini” ve “Çanakkale’den zeytin, Dersim’den nohut gelir”, ve böylece de “[p]aranın kullanılmadığı ya da çok az kullanıldığı değişik tokuş

usulü ile ticaretin yapıldığı bir market nihai amaç” olarak konmaktadır (Yeşil Gazete, 2017). Diğer bir yandan, bu alternatif daha öncelerinde de bölgede ve bölgeye dair çalışmalarda ele alınmıştır. Mesela, neoliberal politikaların hız kazandığı ve özel sektörün çay piyasasında yer edinmeye başladığı 1990’lı yılların başında Chris M. Hann (1990: 72) bölgede kooperatiflerin hem devletin müdahalesinden hem de özel sektörün pervasızlığından azade farklı bir ekonomik kalkınmayı mümkün kılabileceğini belirtmektedir.

2000 yılı itibariyle 6.500 civarında üye sayısına ulaşılır. 2009 yılında Kemalpaşa’nın Köprücü Köyü’nde 5 dönüm arazi üzerine kurulu ve bugün günde 40-45 ton yaş çay işleyebilme ve günde 2-3 ton civarında kuru çay paketlenme potansiyeline sahip bir çay fabrikası satın alınır. 2012 yılında 1.000’e yakın üyenin katılımıyla yapılan kongre ile daha dayanışmacı bir yönetim kooperatifin başına gelir. 25 Ocak 2020 tarihinde yapılan son kongrede yapılan seçim ile de yeni bir yönetim kooperatifin başına gelmiştir. Son yönetimde öncekilerden farklı olarak, kooperatifin yönetimine, 5 asıl 5 yedek üyeden oluşan listeye birer tane de kadın üye dâhil edilmiştir. Diğer taraftan, hem bir önceki hem de şu anki yönetimin ikisi de, bir yandan kooperatif geçmişten gelen borcu kapatmaya bir yandan kooperatifi ve üretimi daha dayanışmacı, daha şeffaf ve daha yataydan kurulan bir ilişkiler ağının üzerine oturtmaya çalışan bir amaçla yola koyulmuşlardır. 2012-2020 yılları arasında kooperatifin başkanlığını yürüten Şerafettin Çelik, “[h]içbir üreticimiz mağdur olmadan yeni bir hayatı dayanışma ile büyötmeye çalışıyoruz” diyerek, “[d]evletin uyguladığı çay politikalarına karşı üreticilerin emeğinin karşılığını alabilmesi açısından kooperatiflerin çok önemli olduğunu ve güçlü bir dayanak noktası oluşturduğunu vurgula[maktadır] da” (Şan, 2017). Çünkü diğer bir yandan son iki senedir özel firmaların ÇAYKUR’dan daha fazla yaş çay aldığı göz önüne alınırsa ÇAYKUR’un kota ve kontenjan stratejilerinin özel sektörün önünü açtığı, piyasada onlara bir alan açtığı bir gerçektir (Kocagöz, 2019a). Bu minvalde, sürecin çeşitli muhataplarının bir araya gelip de tüm bu gelişmelerin konuşulduğu bir etkinlik olarak 17 Mart 2018 tarihinde Hopa’da “Halk İçin Kooperatifleşme Çalıştayı” düzenlenmiştir. Bu çalıştay ile, üreticiler, akademisyenler, araştırmacılar, siyasetçiler ve

Türkiye’nin dört bir yanından gelen (Ovacık Kooperatifi, Dayanışma Kooperatifi, Halkbeskoop Tüketim Kooperatifi, Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi / BÜKOOP ve Kadıköy Kooperatifi gibi) çeşitli kooperatifler hep beraberce neoliberal piyasa şartları altında her geçen gün hem üreticinin hem de tüketicinin müşterek yararı için kooperatiflerin öneminin arttığı ve tarımın, çayın, kooperatifçiliğin ve dayanışma ekonomilerinin bugünü ve yarını mütalaa etmiştir (Şahinbaş, 2018).

Kooperatif bugün artık çay üretim sürecinin tüm işlemlerini yerine getirerek üreticiden yaş çay alımı, fabrikada işlenmesi, fabrikasyon sonrası kuru çay paketlenme ve çayı tüketiciye ulaştırma gibi işlemlerin tümünü yürütebilmektedir. Fakat geçmişten gelen ağır borç yükü ve ciddi bir sermaye birikiminin olmaması nedeniyle, üreticiden yaş çay veresiye usulü alınmakta ve satıştan sonra ödemeler yapılabilmektedir. Bu sürecin uzun sürmesi nedeniyle de üreticilerin büyük bir çoğunluğu çaylarını ÇAYKUR dışında faaliyet gösteren uluslararası, ulusal, bölgesel ve/veya yerel firmalara vermeyi yeğlemektedir. Bugün, mevcut yaklaşık 4.200 üyesi olmasına rağmen kooperatife düzenli olarak çay veren 2.000-2.500 kişi civarındadır. Bu sayıda üreticiden çay alımının bir sebebi de kooperatifin sadece üyelerinden çay alımı yapılmaktadır. Üyeliğe giriş için ödenen miktar bugün için 300 TL’dir ama yine de kooperatifin peşin parayla çay alımı yapmaması ve uzun vadelerle ödemeler yapması bölgedeki üreticilerin kooperatife üye olmak yerine çaylarını özel sektöre vermeye meyletmelerine de sebep olmaktadır. Bunun yanında, üyeler ise yoğunluklu olarak 40 yaş üzeri erkeklerdir. Çünkü aslında bölgenin genel bir olgusu olarak evlerde çay faaliyetini yürütenler her ne kadar kadınlar ve gençler olsa da çay defteri çoğunlukla evdeki yaşlı/orta-yaşlı erkeklerin üzerine kayıtlıdır. Ve kooperatife üyeliğin kuralları gereği, çay defterinin üstünde kimin isminin yazıyor olduğu üyeliğin genel profili de belirlemekte ve bu profil ağırlıklı olarak 40 yaş üstü erkeklerden oluşan bir tablo çizmektedir. Fakat son dönemlerde kadınların da artık çay defterini üstüne alarak resmi olarak çay üretici sıfatı almaya başlamaları ile kooperatifin üyeleri arasında da kadınların sayısı artmaya başlamıştır.

Diğer bir taraftan, Çelik’in de yine belirttiği gibi ÇAYKUR’un belirlediği “[k]ota ve kontenjan, randevu uygulamaları özel sektörün istediği şekilde ve fiyattan çay almasına neden ol[maktadır]” (Şan, 2017). Bu

sebeple de, çay üreticisi için önemli bir alternatif sunan Hopa Çay Kooperatifi diğer çay firmalarından farklı olarak, “halk üretiyor, halk işliyor, halk kazanıyor” mottosu ile, ÇAYKUR’un üreticilere verdiği fiyattan ya da ona yakın bir rakamdan alınan/alınmaya çalışılan çayı fabrikasyon süreci sonrasında piyasa mekanizmasına sokmayıp, aracısız bir biçimde doğrudan tüketiciye ulaştırmaya çalışmaktadır. Bunu da, zaman zaman ülke sathındaki başka tüketim kooperatifleri veya dayanışma ağı kolektifleri üzerinden zaman zaman da telefon veya sosyal medya/web sayfası vasıtasıyla direkt tüketicilerden gelen toptan veya perakende alımlar üzerinden sağlamaya çabalamaktadır. Bu minvalde, “Hopa Çay Kooperatifi’nin İzmir Büyükşehir Belediyesi ve başta Kadıköy Tüketim Kooperatifi olmak üzere çeşitli kurumlarla geliştirdikleri ikili ilişki ve anlaşmalarla [...] ekonomik sıkışmışlığını aşma yönünde önemli adımlar attığı görülmektedir” (Şahin, 2019: 98).

Bunun yanısıra, kooperatifin işleyişi ve çalışma süreci ise tamamen kolektif bir biçimde yürütülmeye çalışılmaktadır. Bu düzlemde, sadece Hopa ve Kemalpaşa ile sınırlı kalmayıp Artvin ve Rize’nin çeşitli ilçelerinden de insanların dâhil olduğu bir imecenin yaratılması ve mümkün kılınması üretim süreçlerinin yürütülmesinde önemli bir zemini oluşturmaktadır. Bu imeceye aktif ve düzenli olarak katılan erkeklerin ve kadınların sayısı ise 40-50 kişi civarındadır. Bu katılım, ağırlıklı olarak gönüllü olarak yürütülse de, kimi zaman kooperatifin maddi koşulları da gözetilerek çalışanlara asgari ücret tutarında bir maaş ve oranına çalışanların karar verdiği düzeyde fazla mesai tutarı da verilebilmektedir (Kocagöz, 2019a). Çay hasadının yapıldığı dört aylık sürede, aralarında muhasebeci ve gece bekçisi gibi çalışanların olduğu yaklaşık 30 kişi maaşlı olarak çalışmakta ve gerektiğinde yaptıkları fazla mesai de ücretlendirilmektedir (Atayurt ve Kocagöz, 2019).

Bunun dışında, her ne kadar -dört senede bir yapılan seçimli- genel kurulda seçilen 5 asil 5 yedek üyeden oluşan resmi bir yönetim şeması varsa da esas kararların alındığı merci içinde yönetim kadroları ile kooperatif çalışanlarından ve üyelere oluşan ve 12-20 civarında kişinin bizzat katıldığı yönetim meclisidir (Kocagöz, 2019a). Bu meclis vasıtasıyla kooperatifin tüm bileşenleri bir araya gelip kolektif

karar alma sürecini işletebilmektedir. Toplantıların duyuruları temsilciler ve kooperatifin aynı zamanda sürekli ilişkide olduğu köy muhtarları aracılığıyla tüm üreticilere ulaştırılmaya çalışılmakta ve sonrasında alınan kararlar da yine temsilciler, muhtarlar ve/veya belediye anonsları ile halka duyurulmaya çalışılmaktadır (Kocagöz, 2019a). Kooperatifin yönetim ve karar alma süreçleri tamamen açık, şeffaf ve müşterek bir biçimde yapılmaya çalışılmaktadır. Çalışanlar arasında işbölümü ise hiyerarşiye dayalı katı bir ayrışma ile değil, daha çok herkesin her işi yapabildiği, her yerde çalışabildiği bir sistem üzerinden işlemektedir. Ayrıca, yönetim ve çalışanlar arasındaki gelir farkı da söz konusu olan bir durum değildir. Mesela, “[k]ooperatifte yönetim kurullarında huzur hakkı diye ödenek var[dır], ama başkan dâhil kimse huzur hakkını alma[maktadır]” (Atayurt ve Kocagöz, 2019). Lakin kooperatifin esas sorunu geçmiş yönetimlerden kalan borcun hayli fazla olması ve elde edilen gelirden kooperatifin (vergi, sigorta, maaşlar, faturalar, vb.) temel giderleri ödendikten sonra kalan miktarın bu borcun ödenmesi için harcanmasıdır. Bu yük kooperatifin hedefine koyduğu çeşitli plan ve projeleri yapmaktan alıkoymaktadır. Önceki dönemlerden gelen borcun bir kısmı yapılandırılmış, bir kısmı ödenmiş vergi ve SSK borçlarıdır fakat ele geçen gelirin ciddi bir oranı eski borçlara gittiği için yeni dönemde yapılan borçlar için yeniden bir yapılandırmaya gidilmekte çünkü kooperatif tüm bu borçlarından dolayı ne bankalardan kredi çekebilme ne de bir biçimde bir devlet desteğinden yararlanabilmektedir (Atayurt ve Kocagöz, 2019). Sonuçta, tüm olumsuzluklara rağmen, kooperatifin kısa ve orta vadede önüne koyduğu hedeflerin net ve bunları gerçekleştirme umudunun ise baki olduğu açıktır: “Üreticilerin alınterinin karşılığını aldığı, kendi ayakları üzerinde duran, ortakların diğer üreticilere fayda sağlayabildiği, sağlıktan ekonomiye kadar yardımlaşmanın yaşandığı, yoksul öğrencilere burs verebilen bir sistem kurmak istiyoruz” (Atayurt ve Kocagöz, 2019).

4. SONUÇ

El değmemiş doğası ile bilinen Doğu Karadeniz coğrafyası her geçen gün, geri dönüşü olmayan bir dönüşüm içinde, kendine özgü bazı temel karakteristiklerini iletme kaybetmekle karşı karşıyadır. Ranta çevrilebilecek her şey büyük bir hızla metalaşp piyasa mekanizmasında bir değer olarak yerini almaya hazırlanmaktadır. 1980’li yıllarla başlayan bu süreç 2000 yılı sonrasında ivme kazanarak daha da hızlanmış durumdadır. Bölgede her geçen gün bir bir ormanlar kesilmekte, dereler kurumakta, deniz dağdan kopartılmış kayalarla doldurulmakta, yaylalar asfaltlanmakta, herkesin olan çitlenmekte, pazarlanmakta, satışa ve tüketime sunulmaktadır. Velâkin, bir yandan özel sektörün kâr hırsı devletin göz yummaları arasında Doğu Karadeniz’in doğasını peyderpey yok ederken, diğer yandan da yapılanlara karşı yerel halk tarafından verilen mücadelelerin sesi daha çok çıkmaya başlamıştır. Bu sebepten dolayı da, Doğu Karadeniz’de insanın, doğanın ve emeğin üzerinde kurulmaya çalışılan piyasa merkezli bir hegemonya ile yapılanlara/yapılacaklara karşı mücadele veren karşı-hegemonya arasındaki antagonistik ilişkiselliğin ortaya koyduğu dönüşüm süreci içinde, bölgede yeniden yaratılacak dayanışma temelli alternatiflerin yerel halkın sorunlarına bir çözüm olabilme ihtimali ortadadır.

Diğer taraftan, 21. yüzyılın müstakbel günlerde ruhunu oluşturma potansiyelinin hayli yüksek olduğu bu alternatiflerin başında gelenlerden bazıları ise müşterekleşme ve kolektivizasyon ile kooperatifleşme ve kooperatiflerdir. Çünkü bir anlamda “[d]ayanışma temelli [...] örgütlenmeleri yayılabilen, yeniden üretilebilen, farklı bağlamlarda çoğaltılabilen formlar içerisinde düşünmek olası. Katılımcılarının karar alma, inisiyatif alma ve uygulama, yani genel olarak “yapabilme kapasitelerini” geliştiren ve genişleten böylesi formların dayanışma için tabandan bir zemin açtığını söyleyebiliriz. Böylece parçalanmış ve atomize olan hayatların, ilişkilerinin tözünde dayanışmanın olduğu yeni tipte örgütlenme modelleri ile yeni hayatlarda bir aradalık inşa ettiğinden bahsedebiliriz” (Kocagöz, 2019b). Hatta kati bir biçimde hayata geçirilen neoliberal politikaların Türkiye’nin dört bir yanında genel sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıya nüfuz etmesi ile yaşamın bütünlüklü bir dönüşüme uğraması neticesinde ortaya çıkan sistemin

verdiği hasarı, zararı telafi etmenin yegâne yolunun biraradalıklardan, dayanışmadan, paylaşmaktan geçtiği insanlar tarafından her geçen gün daha sarıh biçimde anlaşılmaktadır. Bu bağlam dâhilinde de, bu çalışmanın odak noktasını, ortaya çıkan dayanışma temelli alternatif bir deneyim olarak Hopa Çay Kooperatifi örneğinin, özellikle son 15-20 yıldır tartışılmakta olan ve her geçen gün etkisini arttıran ekonomik, toplumsal ve ekolojik krizlere karşı çözüm imkânı olabilecek nüveyi içinde barındırıp barındırmadığı hususu oluşturmaktadır. Esasında 1950’li yılların sonunda kurulan Hopa Çay Kooperatifi, 2012 yılında dayanışmacı bir yönetimin kooperatifin başına gelmesi ve son dönemlerdeki dayanışma temelli örgütlenme biçimlerine daha uygun bir faaliyet süreci yürütmeye başlaması ile Türkiye’deki dayanışma temelli örgütlenmeler ile kolektifleşme ve müşterekleşme tartışmalarının gündeminde yerini alan başlıca örneklerden biri olmuş ve elbette bu da özellikle son zamanlarda isminin daha çok duyulmasına da sebebiyet vermiştir.

Filhakika, bugün “[k]ırsal/tarımsal dönüşüm ve çözülme süreçleri gıda krizi ve beslenme sorunları, küçük üreticiler, güvencesiz çalışma ve ekoloji boyutlarıyla kendisini gösterirken aynı zamanda Türkiye’nin farklı bölgelerinden bu tip sorunlara çözüm üretme arayışında olan alternatif deneyimlerin giderek biriktiği ve yaygınlaştığını söylemek [artık daha] mümkün” hale gelmiştir (Yıldırım, 2019). Bu bağlamda, Hopa Çay Kooperatifi, bir anlamda hem üreticilerin hem tüketicilerin, hem köylünün hem kentlinin, tarımdan beslenmeye, sağlıktan eğitime kadar insanların temel ihtiyaçlarının ortak iyi/kamusal fayda gözetilerek, odağına kârı ve rantı almak yerine emeği ve dayanışmayı hedefine koyan bir müşterekleşmenin imkânının potansiyelini taşıyan fakat varolan piyasa odaklı sistemin zorlukları ile geçmişte yapılan yanlışların yükü nedeniyle bu potansiyeli henüz ortaya koymaya imkân bulamayan da bir deneyimdir aynı zamanda. Nitekim şimdiye kadar yapılanlar, edilenlerin bütününe bakıldığında görülen tablo bir dayanışma ekonomisi alternatifinin ortaya konmaya çalışılması olmuştur. Bu süreç dâhilinde, kooperatif dünyadaki ve Türkiye’deki kolektif, dayanışmacı örgütlenme deneyimlerini gözlemlemeye, onlarla irtibatlar, bağlantılar kurarak onların deneyimlerinden öğrenmeye ve hem kooperatifin içindeki -geçmişten gelen ve/veya bugün

ortaya çıkan- sorunlarla hem de dışındaki zorluklarla bir biçimde mücadele etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, açıktır ki kooperatifin şimdilik önüne koyduğu kısa ve orta vadeli hedefler, sahip olduğu potansiyelin üstündeki örtünün kenarından hafifçe görünen ufak bir kısmını ortaya koyan cinstendir lakin bu hedeflerin birer umut veya temenni olmasının ötesinde gerçekten de hayata geçirilip geçirilemeyeceği ise ancak gelecekte net bir biçimde çözüme kavuşacak/kavuşabilecek olan bir muamma olarak ortada durmaktadır.

SUMMARY

As a consequence of the fact that the global capitalism spreading its influence area as both the reason and the result of the neoliberal agenda, which was introduced in 1980s and in 1990s began to be actualized all over the world, has started to undergo a transformation to a post-fordist model, the complete altering, which is created into the public social security system and the labor market by the production processes becoming more flexible, affects the life of human beings across the globe especially in the last 20-30 years. Against the economic, political and social crises created by this change, it has been started to employ some certain kinds of local-based solution methods. It is possible to say that one of these is cooperative as a good example of the solidarity-based organization from now on human beings necessitate living a proper life with a humanitarian standard of living. Moreover, not only all across the world but also throughout Turkey quantitatively and qualitatively increase of the cooperatives, which are recently restructuring and reorganizing in various ways, is a result of apprehension of the resistance potency of the social solidarity organizing in local level in a sort of way against the arising threat of the global capitalism occurred under the name of post-fordism and/or neoliberalism. Within this context, because of the reason that the agricultural sector, which is nowadays industrialized and monopolized with each passing day, damages the nature irreversibly and aggrieves both the producers and the consumers increasingly, it is clear that the agricultural cooperatives, which are established by small and medium-sized producers/farmers after congregating, are the mechanisms performing for the benefit of the producers by continuing the minor agricultural production on the local basis and the consumers by the clean eating on the regional and national bases. One of these new kinds of cooperatives appearing in where there are agricultural activities is Hopa Tea Cooperative. Although the cooperative was established in 1959, it could not be carry out the activities influentially for a long time but a more efficient and functional process has been begun by the new management elected in 2012. Subsequently, against the accelerating threats of the market transforming by virtue of the neoliberalism, the cooperative becomes more solidarist, more equalitarian, opposes to the

market mechanisms and takes sides with the small farmers while the production of the tea is conducting on the one hand. The critical role of the cooperative as well is based upon its factory, by which tea can undergo the industrial process, because tea should get prepared for the consumption after a fabrication process different from the other agricultural productions, which are predominantly from field to fork. For this reason, in this work, it is aimed to investigate the struggle of the Hopa Tea Cooperative, which has thousands of members on the margin of the eastern Black Sea Region, against the neoliberal market conditions as an attempt of collective solidarity.

5. KAYNAKÇA

- 140journos. (2017). Çay. 01.10.2017. Erişim Tarihi: 11.04.2020. <https://140journos.com/cay-e3f8f5491c9>.
- Atayurt, U., Kocagöz, U. (2019). Özele Mahkûm Olmamak İçin. *Birartibir*, 29.03.2019. Erişim Tarihi: 27.04.2020. <https://www.birartibir.org/dayanisma-ekonomileri/282-ozele-mahkum-olmamak-icin>
- Azaklı, H. (2012). *Benim Sinemalarım ve Talikot Valisi*. 20.01.2012. Erişim Tarihi: 25.04.2020. <http://www.hopa.gen.tr/?Syf=22&Mkl=275656>
- Beller-Hann, İ., Hann, C. M. (2012). *Doğu Karadeniz’de Devlet, Piyasa, Kimlik: İki Buçuk Yaprak Çay*. P. Öztamur (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buck-Morss, S. (2004). *Rüya Âlemi ve Felaket / Doğuda ve Batıda Kitleli Ütopyanın Tarihe Karışması*. T. Birkan (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ciğerci-Ulukan, N., Ulukan, U. (2018). Çay Tarımı ve Göçmen Emeği: Doğu Karadeniz’de Gürcü İşçiler. Ç. E. Şahin ve A. Özsoy-Özmen (Ed.) *Current Debates in Labour Economics & Industrial Relations* (s. 101-111). London: IJOPEC Publication.
- ÇAYKUR. (Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü) (2018a). *Çay Sektörü Raporu*. Erişim Tarihi: 15.04.2020. <http://www.caykur.gov.tr/Pages/Yayinlar/YayinDetay.aspx?ItemType=5&ItemId=542>
- ÇAYKUR. (Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü) (2018b). *İstatistik Bülten*. Erişim Tarihi: 15.04.2020 <http://www.caykur.gov.tr/CMS/Design/Sources/Dosya/Yayinlar/421.pdf>
- Değirmenci, E., Karaçimen, E. (2019). Bir Bardak Çayın Serüveni: Meta Zinciri Analizinden Hareketle Çayın Ekonomi Politikası. *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), s. 139-173.
- Dikmen, A. A. (2003). Standart Üründen Marka Standardizasyonuna. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (Der.) *Küresel Düzen: Devlet, Birikim ve Sınıflar Korkut Boratav’a Armağan* (s. 515-538). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Genç, F. (2014). Türkiye’de Çay Üretiminde Dönüşüm: Farklar/Aynılıklar. M. Yaman, G. Yarkın, Ş. G. Tuna ve F. Ercan (Ed.) *Emeğin Kitabı* (s. 516-532). İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Genç, F. (2016). Neoliberal Dönüşümün Çay Evresi. D. Yıldırım ve E. Haspolat (Der.) *Değişen Karadeniz’i Anlamak* (s. 257-280). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Genç, F. (2018). ÇAYKUR’da Ne Oluyor? *Gazete Duvar*, 10.10.2018. Erişim Tarihi: 22.04.2020 <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/10/10/caykurda-ne-oluyor/>
- Genç, F. (2019a). Çayda İkinci Sezon: Tüketiciler Pahalı İçiyor! *Gazete Duvar*, 06.07.2019. Erişim Tarihi: 22.04.2020. <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/07/06/cayda-ikinci-sezon-tuketiciler-pahali-iciyor/>
- Genç, F. (2019b). 3,03 Çay Üreticisini Kurtarır Mı? *Gazete Duvar*, 23.05.2019. <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/05/23/303-cay-ureticisini-kurtarir-mi/> (Erişim Tarihi: 22.04.2020).
- Genç, F. (2020). Çay Üreticisi Tedirgin: Toprağı Hiç Mi Düşünmediniz? *Karasaban*, 12.04.2020. Erişim Tarihi: 22.04.2020. <https://www.karasaban.net/cay-ureticisi-tedirgin-topragi-hic-mi-dusunmediniz-fatma-genc/>
- Hann, C. M. (1990). *Tea and the Domestication of the Turkish State*. Huntingdon: SOAS, University of London.
- Hopa TSO. (Ticaret ve Sanayi Odası) (2018). *Hopa İlçe Raporu*. Erişim Tarihi: 23.04.2020. <http://www.hopatso.org.tr/Portals/21/raporlar/Hopa%20%C4%B01%C3%A7e%20Raporu%202018.pdf>
- Karaçimen, E., Değirmenci, E. (2019). Kuşaktan Kuşağa Çay Tarımında Kadın Emeği. Ö. Şendeniz (Der.) *Aramızda Kalmayın: Kırsal, Kent ve Ötesinde Toplumsal Cinsiyet* (s. 69-80). Ankara: Aramızda Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Klasra, M. A., Khawar, K. M., Aasim, M. (2007). History of Tea Production and Marketing in Turkey. *International Journal of Agriculture & Biology*, 9 (3), s. 523-529.

- Kocagöz, U. (2019a). Ne Aracı Ne Tefeci Ne Patron. *Birartıbir*, 29.03.2019. Erişim Tarihi: 27.04.2020 <https://www.birartibir.org/dayanisma-ekonomileri/284-ne-araci-ne-tefeci-ne-patron>
- Kocagöz, U. (2019b). Dayanışma Ekonomilerinin Felsefesi. *Gazete Duvar*, 31.07.2019. Erişim Tarihi: 27.04.2020. <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/07/31/dayanisma-ekonomilerinin-felsefesi/>
- Kuzucu, K. (2012). *Bin Yılın Çayı: Osmanlı’da Çay ve Çayhane Kültürü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Leblebici, Ö. (2010). Küresel Değer Zincirleri ve İyi Tarım Uygulamaları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 5 (14), s. 37-63.
- Sonnad, N. (2018). Tea If By Sea, Cha If By Land: Why the World Only Has Two Words for Tea. *Quartz*, 11.01.2018. Erişim Tarihi: 15.04.2020. <https://qz.com/1176962/map-how-the-word-tea-spread-over-land-and-sea-to-conquer-the-world/>
- Şahin, Ç. E. (2019). Türkiye Tarımının Güncel Sorunlarının Çözümünde Kooperatifler Bir Model Olabilir mi? Fırsatlar ve Handikaplar Üzerine Düşünceler. F. S. Öngel ve U. D. Yıldırım (Der.) *Krizle Karşı Kooperatifler: Deneyimler, Tartışmalar, Alternatifler* (s. 79-115). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Şahinbaş, D. (2018). Hopa’da “Halk İçin Kooperatifleşme Çalıştayı” Düzenlendi. *Birgün*, 19.03.2018. Erişim Tarihi: 30.04.2020. <https://www.birgun.net/haber/hopa-da-halk-icin-kooperatiflesme-calistayi-duzenlendi-208527>
- Şan, Ö. (2017). Halk Üretiyor Halk Kazanıyor. *Cumhuriyet*, 18.09.2017. Erişim Tarihi: 28.04.2020. <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/halk-uretiyor-halk-kazaniyor-825929>
- Yeşil Gazete. (2017). Çaylar Hopa’dan: Hopa Çay Kooperatifi Satışlara Başladı. 20.06.2017. Erişim Tarihi: 28.04.2020. <https://yesilgazete.org/blog/2017/06/20/caylar-hopadan-hopa-cay-kooperatifi-satislara-basladi/>
- Yıldırım, U. D. (2016). Karadeniz’de Çay ve Fındık Üretiminde Göçmen İşgücünün Etnikleşme Süreçleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 52, s. 191-210.

Yıldırım, U. D. (2019). Belediyeler ve Kooperatifler Ekseninde Türkiye Tarımında Alternatif Kamusalılık Deneyimleri: Olanaklar ve Sınırlar. F. S. Öngel ve U. D. Yıldırım (Der.) *Krizelere Karşı Kooperatifler: Deneyimler, Tartışmalar, Alternatifler* (s. 25- 78). İstanbul: Notabene Yayınları.

Zihnioğlu, A. (2010). *Bir Yeşilin Peşinde*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.